

94(477)(082)

A 82

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ТА ПРАВА

АРКАСІВСЬКІ ЧИТАННЯ

МАТЕРІАЛИ
ІІІ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

Миколаїв
26–27 квітня 2013 р.

УДК 94(55) «19»

Олександр КОЖУХАР

(Кривий Ріг, Україна)

ЦЕНТРАЛЬНА АЗІЯ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ІРАНУ В 90-Х РР. ХХ – НА ПОЧ. ХХІ СТ.

Розглядається зовнішня політика Ірану, яка направлена на забезпечення національних інтересів, безпеки, миру і стабільності в регіоні, взаємне співробітництво між усіма країнами.

Ключові слова: Ісламська Республіка Іран, зовнішня політика, політична система, безпека, співробітництво.

Одним із наслідків розпаду СРСР та біполярного світу стала поява в центрі євразійського континенту нового політичного регіону – Центральної Азії у складі Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану і Узбекистану. Він став місцем зіткнення економічних, політичних, військових та ідеологічних інтересів Росії, Китаю, США, ЄС, а також Ірану, Туреччини, Пакистану. Тут зосереджені значні запаси нафти і газу, золота та міді, алюмінію, урану та ін., а транспортні артерії дають змогу направити потік вуглеводів і в західному (до Євросоюзу і Атлантики), і в південному (Індія, Пакистан, Іран), і у східному (в Китай, Японія і до Тихого океану) напрямках. Серед найближчих сусідів значними можливостями впливати на характер і динаміку міжнародних відносин в Центральній Азії, внутрішню і зовнішню політику країн регіону має Ісламська Республіка Іран. Її активність, на наш погляд, визначається такими факторами: визнання Іраном своєї особливої ролі в розвитку пострадянських країн Центральної Азії; відносинами з Росією; ісламським фактором; глобальним фактором (участю Заходу в реалізації регіональної політики).

Розвиток країн Центральної Азії в пострадянський період, політика Ірану в регіоні стали предметом вивчення як вчених цих країн, так і зарубіжних. Заслужовують уваги дослідження російських науковців А. А. Казанцева, Д. Б. Малишевої, І. Д. Звягельської, Б. А. Шмельова, Н. А. Борисова та ін., вчених країн Центральної Азії М. Лаумуліна, О. Князева, Феруза Джані, Д. Мухтарова. Значний інтерес мають наукові розвідки українських авторів Д. Варнавського, Д. А. Дорофеева, С. Пирожкова та ін.

Мета статті – розглянути основні напрямки зовнішньої політики Ірану в Центральній Азії, проаналізувати особливості взаємовідносин ІРІ з країнами регіону в 90-х рр. ХХ ст. – на поч. ХХІ ст.

Однією з головних завдань ІРІ є забезпечення безпеки своїх північних кордонів. Тегеран трактує це як забезпечення і підтримку стабільності і безпеки в самих центральноазіатських країнах. В 1991 – 2012 рр. Іран діяв в дусі толерантності, міжцивілізаційного діалогу і проявляв готовність до мирного і взаємовигідного співробітництва [1:209].

В 1992 рр. Іран визнав нові незалежні держави Центральної Азії і встановив з ними дипломатичні відносини. В жовтні 1993 р. відбувся візит президента ІРІ Хашемі Рафсанджані в країни ЦА, який підкреслив, що основна ціль його поїздки – встановити ділові контакти і закласти основи взаємовигідного співробітництва у всіх сферах. Іран активізував відносини в сфері освіти, культури, науки, створюючи мережу культурних центрів і розширив контакти з політичним керівництвом та бізнес-колами держав регіону. В економічній сфері успіх обмежувалися деякою експансією іранських товарів на місцеві ринки [2: 146].

Важливим стратегічним напрямком співробітництва Ірану з країнами Центральної Азії була допомога їм при вступі до міжнародних організацій. Так, при безпосередній допомозі Ірану як авторитетного члена Організації Ісламської конференції (з 2011 р. – Організація Ісламського співробітництва) Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Казахстан, Узбекистан у 1992-1996 рр. вступили до цієї поважної

міжнародної організації, яка об'єднує 57 мусульманських країн з населенням 1,5 млрд. чоловік [3].

Республіка Іран сприяла інтеграції країн Центральної Азії в Організацію економічного співробітництва (ЕКО), яка була створена у 1985 р. В листопаді 1992 р. всі центральноазіатські країни з ініціативи Ірану були прийняті до її складу. В сучасних умовах визначилися такі основні напрямки інтеграційної діяльності ЕКО: транспортно-комунікаційна сфера, енергетика, сільське господарство, промисловість, частково – наука, культура і освіта. Участь Ірану у різних спільних проектах сприяє перебороти політичну та економічну ізоляцію, вийти з сфери дії американських та міжнародних санкцій. Разом з тим, експорт іранських передових технологій в країни – партнери та надання членам ЕКО режиму найбільшого сприяння в торгівлі підвищує імідж Ірану на регіональному рівні. В проектах ЕКО найбільш активно брали участь Туркменістан і Казахстан, пріоритети яких лежать у сфері транспорту та експорту енергоносіїв. Саме в цій області Іран проявляє найбільшу активність. Так, була відроджена ідея створення Трансазіатської залізничної магістралі «Великий шовковий шлях», який з'єднав би країни Середнього Сходу з Європою, Далеким Сходом, Індією, Південно-Східною Азією. В рамках цього проекту Іран в 1995 р. здав в експлуатацію 700 – кілометрову ділянку залізниці Бафк-Бендр-Аббас, а в 1996 р. завершилось будівництво магістралі Мешхед-Серака-Теджек, яка з'єднала залізниці Ірану і країн Центральної Азії портами Перської затоки [4:150].

Політика Ірану щодо кожної з країн Центральної Азії мають свою певну специфіку. Етнокультурна близькість таджиків та іранців обумовили більш високий міждержавний рівень відносин з Таджикистаном. Іран брав пряму участь в мирному процесі і припиненні громадянської війни в країні. З економічних проектів заслуговує увагу закінчення Іраном будівництва в Таджикистані другої черги Сангтудінської ГЕС. В будівництво Анзобського тунелю на автотрасі Душанбе-Худжан Іран вклав 31 млн. дол., в т.ч. 10

млн. – безкоштовно. Основним покупцем таджицької бавовни є Іран, підприємства якого в 2009 р. закупили більше 17 тис. тонн на суму 20 млн. дол. З року в рік зростає обсяг товарообігу між країнами: з 23,9 млн. дол. у 1999 р. до 220 млн. дол. у 2008 р. Але пріоритетним напрямком співробітництва залишалася гуманітарна культурна, соціальна і науково-освітня сфери [5].

Важливим партнером Ірану в регіоні став Казахстан, який мав величезні запаси нафти і газу в Прикаспії. Незважаючи на задекларовану Казахстаном ідею багатовекторності своєї зовнішньої політики, Іран розвиває взаємовигідне співробітництво з цією країною. У офіційних міждержавних документах були зафіксовані пріоритетні сфери співробітництва, серед яких Іран виділив видобуток, транспортування і переробку нафти. До кінця 2010 р. було розроблено і підписано близько 100 договорів та угод, як заклали правову базу відносин між Іраном і Казахстаном. В 1996 р. між Казахстаном та Іраном була досягнута угода про поставку казахської нафти по схемі заміщення. Це сприяло реконструкції іранських нафтопереробних заводів, модернізацію портів як Ірану, так і Казахстану, будівництво нафтопроводів в ІРІ. Дві країни успішно працюють над спільними проектами в сільському господарстві в рамках створення міжнародного транспортного коридору «Північ-Південь» тощо [6].

Специфіка взаємовідносин Ірану з Туркменістаном полягає в тому, що вони побудовані на базі економічної доцільності і майже повністю ігнорують політичні розбіжності. Іран намагається розвивати відносини на прагматичній основі – використати значні запаси туркменських вуглеводів для торгівлі і транзиту в інші центральноазіатські країни. Якщо в середині 90-х рр. Іран займав 4 місце з 63 країн – партнерів Туркменістану, то в 2006 р. – уже 2, після Росії, місце в товарообігу країн. В 2009 р. товарообіг між двома країнами склав 3,2 млрд. дол. За 1992 – 2001 р. з допомогою Ірану були збудовано десятків важливих промислових об'єктів, проведено модернізацію нафтопереробних

заводів, введено в експлуатацію кілька залізниць [7].

Політика Ірану щодо Узбекистану носила суперечливий характер. З одного боку, ІРІ імпонувало, що на поч.90-х рр. узбецьке керівництво проводило політику релігійного відродження. Це привело до зростання ісламського фундаменталізму, яка узбецька влада пов'язувала з іранським впливом. Директиви президента Н.Каримова щодо регламентації навчання в ісламських навчальних закладах, репресії проти ісламських діячів віруючих, масове закриття мечетей та ін. викликало негативну реакцію Ірану і як наслідок – протидію узбецького керівництва реалізації досягнутих угод в економічній, культурній і науково-освітній сферах і певну стагнацію процесів співробітництва. Але Іран та Узбекистан перебороли ці тактичні незгоди і сформували міцну договірно-правову базу для подальшого взаємовигідного співробітництва. Поступово Іран в структурі зовнішньополітичних пріоритетів Узбекистану зайняв одне з провідних місць, а торгово-економічна сфера стала основою ірано-узбецької співпраці. На 2010 р. Іран увійшов в першу десятку зовнішньоекономічних партнерів Узбекистану. В 1995 р. взаємний товарообіг досяг 150 млн. дол., а в 2009 р. – 572,7 млн. дол. [8].

Якщо економічне співробітництво Ірану з Узбекистаном розвивалось більш-менш стабільно, то політичний діалог двох країн носить обмежений характер. Іран не завжди розумів зміну кожні 2-3 політичної орієнтації Узбекистану. Іранське керівництво достатньо відкрито заявляло, що Узбекистан являється основним союзником США в центральноазіатському регіоні, підтримує антиурядову таджицьку опозицію.

Отже, політику Ірану в пострадянській Центральній Азії можна охарактеризувати як достатньо збалансованою. Вона не направлена на втручання у внутрішні справи незалежних держав і має ціллю розвиток двосторонніх зв'язків. Іран зацікавлений в проведенні поміркованої зовнішньої політики, збереженні миру і безпеки,

виступає як стабілізуючий фактор в регіоні, надійний партнер в політичній, економічній, культурній і науково-освітній сферах.

Джерела та література:

1. Казанцев А. А. «Большая игра» с неизвестными правилами: мировая политика и Центральная Азия / А. А. Казанцев. – М.: Наследие Евразии, 2008. – 248 с.

2. Варнавский Д. Иран и государства Центральной Азии: генезис, состояние и перспективы сотрудничества / Д. Варнавский // Центральная Азия и Кавказ. – 2008. - № 2. – С. 145 – 151.

3. Месамед В. И. Иран и участие стран Центральной Азии в международных организациях - [Электронный ресурс] / В. И. Месамед. – Режим доступа: www.iimes.ru/rus/stat/2010/13.-09.-10a.htm

4. Варнавский Д. Иран и государства Центральной Азии: генезис, состояние и перспективы сотрудничества / Д. Варнавский // Центральная Азия и Кавказ. – 2008. - № 2. – С. 145 – 151.

5. Князев А. Региональная политика Ирана в Центральной Азии – эволюция и приоритеты [Электронный ресурс]/ А. Князев. – Режим доступа: centrasia.ru/news/php

6. Лаумулин М. Центральная Азия в зарубежной политологии и мировой геополитике. Т. V: Центральная Азия в XXI столетии-[Электронный ресурс]/ М. Лаумулин. – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2009. – 440 с. – Режим доступа: www.kisi.kz/img/docs/4587.paf

7. Месамед В.И. Иран в Центральной Азии: два десятилетия диалога. - [Электронный ресурс]. / В. И. Месамед. – М.: 2008. – 268 с. – Режим доступа: book.iimes.su/wp.content/plugins/qqooqle-document/load.php?

8. Месамед В.И. Иран в Центральной Азии: два десятилетия диалога. - [Электронный ресурс]. / В. И. Месамед. – М.: 2008. – 268 с. – Режим доступа: book.iimes.su/wp.content/plugins/qqooqle-document/load.php?

КОЖУХАРЬ Александр

Центральная Азия во внешней политике Ирана в 90-х годах XX – начале XXI веков

Рассматривается внешняя политика Ирана, которая направлена на обеспечение национальных интересов, безопасности, мира и стабильности в регионе, взаимное сотрудничество между всеми странами.

Ключевые слова: Исламская Республика Иран, внешняя политика, политическая система, безопасность, сотрудничество.

KOZHUCHAR Alexander

Central Asia in the foreign policy of Iran in the 90-ies of XX - the beginning. XXI century

Examines the foreign policy of Iran, which is aimed at ensuring the national interests, security, peace and stability in the region, mutual cooperation among all countries.

Keywords: Islamic Republic of Iran's, foreign policy, the political system, security and cooperation.